

ӘОЖ 93/94

**САЛАМАТ МҰҚАШЕВ: АТЫРАУ-МАҢҒЫСТАУ ӨҢІРІНДЕГІ
ӨЛКЕТАНУЛЫҚ МҰРАСЫ**

Ұлұқпанова Әсем Дарханқызы

ulukpanova01@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Тарих факультетінің 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі – т.ғ.д., профессор Алпысбес М.А.

*Ей, азамат! Сенің жекеменшігің – өзің ғана,
басқасының бәрі ортақ дүние...*

С.Мұқашев

Тұғырлы тұлға ғұмырлы тарихты жасаса, тарлан тарих та тегеурінді тұлғаны тудырады. Ел тарихын түгендеу – бүгінге дерек, ұрпаққа түбінде керек екенін ескеріп, тарихшы ретінде зерттеуді міндет етіп қойдым.

Қазақ тарихын зерттеудің методологиялық бірқатар мәселелеріне қалам жүгірткен тарихшы-ғалым Х.Әбжанов «Тарих және тұлға» жайлы толғана келіп: «Тұлғатану – Отан тарихы тереңіне бойлаудың кілті», - деп тұжырым жасаған еді. Мен де осы пікірмен келісе отырып, «Тарих толқынындағы тұлғалар» тақырыбы аясында сөз қозғамақпын.

Биыл көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Саламат Көңілқошұлы Мұқашевтың туғанына – 95 жыл. Тарихты жасайтын тұлға секілді, қазақтың рухани әлемін

қалыптастыратын да – тұлға. Ізгілік нышанын танытар іргелі қасиеттер бойына дарыған С.Мұқашев мұнай кәсіпшілігінде қызмет атқарса да, өлкелік тарихын жазған. Қайраткердің қоғамдық-саяси қызметі мен әдеби-мәдени мұрасы тереңінен зерттеуді талап етеді.

Мақалада сирек кездесетін деректер негізінде мемлекет және қоғам қайраткері С.Мұқашевтың кеңестік билік тұсында ұлттық тәуелсіздік идеясын іске асыру жолындағы ерен еңбегі мен қызметі, өлкетанушылық сырлары, өмірлік ғибраты ғылыми тұрғыда қарастырылады. С.Мұқашевтың тұлғааралық байланыстарының сырын ашатын жаңа деректік материалдар ұсынылады.

Өзінің ел алдындағы парызын өтеуді өмірінің соңғы сәттеріне дейін берік ұстанған Ел ағасының Атырау-Маңғыстау өңіріндегі өлкетанулық мұрасын қарастырамас бұрын, естеліктеріндегі ой-толғауына көз жүгіртелік: *«Ойдан-ой туады. Кейде зиялы азаматтар туған жері, елі туралы жылы лебізін айтып, не жазып жатса, оны жершілдік, рушылдық дейтіндер де бар. Шын мәнісінде өздерін дүниеге әкелген, жетілдірген ортаға айтқан алғысы, борышын өтегені деп түсінген жөн. Егер ағайын-тума сый-құрмет көрсетсе, оны сенімді ақтағаны үшін, туған жерін әлемге танытқаны үшін берген байрағы, марапаты деп есептеген абзал»* [1, 97 б.]. Тұлғалардың қайсысының болсын тек сүйегі ғана ел-жерінікі, ал бар ішкі жан дүниесі, рухы барша қазақ халқына тиесілі екенін түсініп, сол деңгейде құрметтеу қажет.

С.Мұқашев 1927 жылы Гурьев (қазіргі Атырау) қаласында дүниеге келген. Еңбек жолын Мақаттағы мұнай кәсіпорнында жер асты ұңғымаларын жөндеуші оператор қызметінен бастады. Гурьевтегі мұнай техникумын аяқтап, елімізде тұңғыш рет өндірістік мұнай өндіру басталған Доссор мұнай кәсіпорнында бухгалтер болып қызметін жалғастырды. Кейінгі екі жылда комсомол комитетінің хатшылығына сайланды. С.Мұқашев өмірінің он жылын мұнайшы мамандығын меңгеруге арнады. Харьков қаласындағы (Украина) Бүкілодақтық орталық кеңестік кәсіби одақтардың екі жылдық жоғары мектебіне жолдама алып, үздік тәмәмдаған соң елге оралды.

Қазақстанның еңбек сіңірген мұғалімі, Жылыойлық Жаңаш Нұрмахан өзінің С.Мұқашев туралы жазған естілік-очеркінде туған еліне деген сүйіспеншілігі жайында сыр шерте, былай деп жазады: *«Мені осы қысқаша еңбекті жазуға кейіпкерімнің өзіме істеген жақсылығы емес, туған жеріме төккен тері, еліме еткен еселі еңбегі, халқыма деген махаббаты жетектегенін тағзы да айта кеткім келеді. Ол, осы өңірден шыққан асыл азаматтарды еске алғанда, алдымен Жылойдың киелі жері мен қасиетті еліне бас иеді»* [2, 49 б.]. Ел ағасы да өз естеліктерінде авторға жауап қатқандай, әрқашан оймен болса да оралғысы келетін жердің рухани бұрышына былай баға береді: *«Жаңаш Нұрмахан: «Сен Жылойдан ұшып самғадың», – дейді. Дұрыс айтады. Мені жетілдірген де, ұшырған да, самғатқан да Кең Жылойдың кең пейілді халқы екенін мойындаймын»* [1, 103 б.].

Туған елге оралған соң, 1951-1953 жылдары мұнай өнеркәсібі жұмысшыларының Республикалық кәсіподақ комитетінде және 1953-1954 жылдары Гурьев облыстық партия комитетінде нұсқаушы қызметтерінде болды. 1954-1961 жылдары Гурьев облыстық кәсіподақ кеңесінде хатшы және төраға лауазымдарын абыроймен атқарды. 1961-1970 жылдары Атырау облысы Ембі (Жылыой) аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы, 1970-1977 жылдары Атырау облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметін атқарды.

С.Мұқашев Жылыой аудандық партия комитетінің бірінші хатшылығына сайланған уақытта аудандағы мал шаруашылығы табиғат кеселдерінен зардап шегіп, ауыл тұрғындарының қал-жағдайы да мәз емес еді. Мұнай-газ өндіру көлемін арттыру, экономиканың өзге салаларында шешімін таппаған мәселелер өте көп болатын. Алайда, қатерлі сынға төзе біліп, байыппен шешімін таба білген Ел ағасына тоғыз жылдық ерен еңбегіне Жаңаш Нұрмахан былай баға береді: *«Елің қалай болса — бөркің солай», - деген мүддесін ойлаған жігіттердің кісілігіне қарай айтылған мақал. С.Мұқашев та елге қатты келмеді, ел бабын табуға тырысты. Сөйтіп ол өзінің ауқымды еңбегі арқасында аудан хатшысы кезінде Қазақ Республикасының Жоғарғы Кеңесінің Төралқасының мүшесі болып сайланды. Аудан көрсеткіштері төмен болып көрген жоқ. Ауыл шаруашылығынан да талай*

көрсеткіштерге қол жетті» [2, 30 б.]. Шынында да, осы уақыт аралығында аудан облыстық және республикалық деңгейде алдыңғы қатарға шығып, бірнеше рет ауыспалы Қызыл туды жеңіп алды. Жоғарыда айтылған аудан көлеміндегі қиындықтар түгелге дерлік жойылды.

Туған елінің тарихына деген аса қызығушылығын С.Мұқашевтың шығармаларынан айқын көруге болады: *«Атырау деген жер аты Каспиймен байланысты, яғни теңіздің атырабы, айдынның жайылмалы жағасы. Бұл тұйық теңіздің және оның тұрақты серіктері Еділ мен Жайықтың қойны толған қазына, онда жүз түрлі тағамдық балық өседі. Сондықтан олардың жағасын жайлаған қазақтар ежелден балық аулауды кәсіп еткен. Атырау балықшылары су маржандарын тереңнен теруді, тайыздан сүзуді, оларды құттыға салуды басқалардан бұрын меңгерген, өзгелерге үлгі болған.*

Атырау мен Маңғыстаудың шаруа қазақтары талай рет жұтқа ұшырап, көгендерін қолына ұстап, балықшылар қатарына қосылғанын тарих шежіресі дәлелдейді» [3, 35 б.]. Атырау облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметінде жүргенде аталмыш облыстың одақта рөлі артып, экономикасы дамып, әсіресе мұнай өндірісінің өркендеген кезі еді. Мұнайшылар қауымын ортақ мақсатқа жетуде жұмылдыра білген білікті басшының жемісі айқын көрініс тапты. Қосымша айта кеткен жөн, С.Мұқашев «Мұнай тарихы» атты зерттеу еңбегін жазып, қазақ мұнайының 100 жылдығына орай мұнай өндірісінің бастауы туралы нақты дерек келтіреді: *«Тәуекелі табысқа жеткізіп, 1899 жылдың қараша айында 40 метр тереңдіктен мұнай фонтаны атқылайды. Бұл – қазақ жерінде өндірістік мәні бар алғашқы мұнай қоры ашылған тарихи оқиға. Қарашуңгіл – Қазақстан мұнайының тұңғышы дейтініміз де осыдан»* [4, 13 б.].

С.Мұқашев іскерлігі мен ұйымдастыру қабілетінің арқасында 1977 жылы Кәсіподақтардың республикалық съезінде Қазақстан кәсіподақтары кеңесінің төрағасы болып сайланды. Осы жауапты кезеңде нәтижелі жұмыс атқарып, кәсіподақ қозғалысының тиімділігін дамытуға елеулі үлес қосты.

1980-1985 жылдары – Маңғыстау облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметіне ауысты. Айта кететін мәселе, 1973 жылғы 20 наурызда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының жарлығы бойынша Гурьев облысын бөлу нәтижесінде жаңа Маңғыстау облысы құрылды. 1973 жылдың наурыз айына дейін Маңғыстау өңірі Гурьев облысының құрамында болғанын, сол кезде жер көлемі 278000 шаршы шақырым екенін де айта кеткен жөн. С.Мұқашев алқалы жиындарда Маңғыстау облысын құру туралы мәселені бірнеше мәрте көтерген еді [5].

Қаламгер Кенжебек Тұманбайұлы өзінің С.Мұқашев туралы деректі кітабында жаңадан қалыптасып келе жатқан облыс туралы бірінші хатшының ой-толғанысын былай баяндайды: *«Маңғыстауды өлі жарты арал, шөл дала, қатал өлке деп айтып та, жазып та жатады. Ал мен ауданды түгелге дерлік аралап шықтым. Жүрген жерімде жүздеген суы мол құдықтар, бірнеше тұщы бұлақтар, түрлі-түсті ағаштар өскен түлейлер көрдім. Маңғыстау жерінің астында жатқан таусылмас қазынасын әуелден білетінмін, енді үстіндегі табиғи байлығы да талай ұрпақтың үлесіне тиетініне көзім жетті. Болашақта сәулетті қалалар да тұрғызылар, жолдар да салынар, байланыс жүйелері де жетіле түсер, көліктің түрлері де көбейер, халық та өсер. Сондықтан біздер көлемді де күрделі жерді тиянақты игеруді үйренуіміз керек. Әрине бейнетсіз бітетін оңай шаруа болмас, алайда мұнда жұртты үркітетіндей қатал, тауқыметті қиыншылықтар жоқ», - деп алдағы болатын орасан зор өзгерістерді алдын-ала көре білген көреген екенін аңғартқан еді»* [6, 146 б.]. Міне қазіргі таңда Қазақстанды теңізбен байланыстыратын жалғыз су бекеті Ақтау халықаралық теңіз сауда порты бар, жер қойнауы қазба-байлыққа толы, экономикалық қуатты облысқа айналды. Бүгінгі жетістіктеріміздің парқын тереңінен білу үшін, бұл бағытта кешегі кезде қандай жұмыстар, қандай деңгейде атқарылды деген сауалдарға үнемі жауап іздеуіміз қажет. Сол уақытта ел басқарған азаматтардың естелік-жинақтарынан да өлкенің сол кезеңдегі бет-бейнесі байқалып-ақ тұрады.

«Ел үшін еселі еңбек ету, туған жерінде игілікті із қалдыру, ананың ақ сүтіне қылау түсірмеу әр азаматтың міндеті. Ал өлгеннің өнегелі өмірін елеп, ескеру – тірінің борышы» -

дейді С.Мұқашев [7, 17 б.]. Ел ағасы да көп оқып, нақыл сөздер мен ой-толғауларын қойын дәптеріне түртіп, зейнет демалысында еңбек жолынан естелік-эсселер мен кітап жазған. «Атырау Ардагерлері» кітапшасында еңбек жолында, өнегелі өміріне тікелей куәгер болған Нұртас Дәндібайұлы, Сафи Өтебаев, Құлқайыр Оспанов, Дәулетов Шайқым, Хамза Санбаев секілді ардагерлердің өмір жолдарын баян еткен. С.Мұқашев естеліктерінде бұл туралы былай ой-толғайды: *«Естелік жазуыңа қандай себептер итермеледі?»*, – деп сұрады. *Оған жауабым мынандай: Қазір кейбіреулер өткенді сынағанда – ескі қоғам елімізді дамытпады, кейін шегерді дейді. Сонда, біздің замандастарымыз өмірге, қоғамға, елімізге ештеңе қоспағаны ма? Елімізді егемендікке жеткізген сол ескі заманның адамдары емесе? Өткен қиын да ұзақ өмір ескерусіз қала ма? Осы ойлар өткен қоғамда істеген асыл азаматтар туралы жазуға итермеледі»* [1, 231 б.]. Еліміз тәуелсіздік алған жылдары орын алған тың өзгерістердің басты салмағы кеңестік кезеңде саяси шыңдалған аға буынға түскені рас. Сондықтан еліміздің дамуына үлес қосқан тұлғаларды әрдайым есте ұстау бүгінгі ұрпақтың басты міндеті.

Алаш ардақтысы Ахмет Байтұрсынұлы «Атадан балаға екі байлық қалады: бірі – байтақ жер, екіншісі – бай тіл», – деген болса, екеуін де қос қанатындай тізгіндей білген С.Мұқашев ана тіліміздің қадір қасиетін айырықша қастерлеген еді. Қазақстанның еңбек сіңірген қызметкері Дүйсенбі Әріпов «Өркенді өлке, өнегелі өмір» кітабында С.Мұқашев туралы былай жазады: *«Сәкең де, тіліміздің жетімдік көріп жүрген сол кездердің өзінде, өзге ұлт өкілдерінің қатысып отырғанына қарамастан, көптеген жиналыстарды ана тілімізде өткізетін. Бұл қазақ тілінің мемлекеттік тіл аталуынан әлдеқайда ерте кез ғой. Сонда да Сәкеңнің өз ана тіліне деген сүйіспеншілігін осы бағытынан аңғарып отыратынбыз. Ал қазақ тілі мемлекеттік тіл аталуынан он жылдан асып кеткеніне қарамастан, бірде-бір жиналысты осы кезге дейін қазақ тілінде өткізіп көрмеген басшыларды қалай түсінуге болады деген ойға қаласың»* [8, 57 б.]. «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте!», - ақын Қадыр Мырза Әлінің сөзі. Алдымен, жас ұрпақтың санасында ана тіліне деген үлкен құрметтің қалыптасуы маңызды.

Дәулетов Болат ағамызбен сұхбаттасу кезінен. Атырау қаласы, 2022 жыл, ақпан

С.Мұқашев 1985 жылдың қазан айынан 1988 жылдың ақпан айына дейін, яғни зейнет демалысына шыққанша, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Төралқа төрағасы және КСРО Жоғарғы Кеңесі төралқа төрағасының орынбасары қызметтерін атқарды. КОКП Орталық Комитетінің (1986-89 жылдары) және ҚКП Орталық Комитетінің (1970-1989 жылдары) мүшесі, КСРО VIII-XI шақырылымдағы Жоғарғы Кеңес және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі VII-XI шақырылымының депутаты болып сайланды. Төрт рет «Еңбек Қызыл Ту», екі рет «Құрмет Белгісі», «Құрмет» (1999 жылы) ордендерімен марапатталды. Атырау, Ақтау қалаларының, Жылыой, Түпқараған аудандарының құрметті азаматы және жеті кітаптың авторы атанды.

Қортындылай келе, С.Мұқашевтың ұлы, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі Дәулетов Болат ағамыздың «Ел ағасы» атты ғұмырдерегінен үзінді келтірейін. *«Адам баласы 60-қа келген соң артына көп қарайды екен. Жасың ұлғайған сайын қоғамға пайдалы болғың*

келе ме, алде... Әйтеуір өмірге құштарлық, атқарған қызметіңнен, атқарылмаған істерің көп сияқты көрінеді де тұрады. Бұл менің шын сырым» - деп жазады [9, 21 б.]. Жақсы адам қашанда айналасындағыларға көлеңкесін емес, сәулесін түсіреді. Сол сәуле іспеттес Ел ағасының естелік-жазба мұралары сыр түйінін түйістіргендей оқырманын толғандырмай қоймасы анық. Ендеше Саламат Көңілқошұлы Мұқашев ұрпағының, халқының жүрегінде мәңгі жасай бермек!

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Мұқашев С. Таңбалы тандар (Голощекиннен Колбинге дейін). – Алматы: «Мерекенің баспалар үйі» ЖШС, 2014, – 288.
2. Нұрмахан Ж. Жылыойдан ұшып самғаған...: (Белгілі қоғам қайраткері С.Мұқашев жайлы естелік-очерк). – Алматы, «БИКО» баспа үйі, 1997. – 64 бет.
3. Мұқашев С. Өткенді оймен шолғанда. Естелік эсселер. – Алматы, «Өлке» баспасы, 1996, - 144 бет.
4. Мұқашев С. Елім менің – мақтанышым менің: деректі әңгімелер, естеліктер. – Алматы: «INTELLSERVICE», 2000. – 152 бет.
5. Шырдабаев Р. «Мемлекет қайраткері Саламат Мұқашұлы туралы бір үзік сыр» // Егемен Қазақстан, 02 қазан, 2017 жыл.
6. Тұрманбайұлы К. Саламат Мұқашев: деректі кітап. – Алматы: «Атамекен» баспасы, 2018. – 284.
7. Мұқашев С. Атырау ардагерлері. – Алматы, «Өлке» баспасы, 1994. – 96 бет.
8. Әріпов Д. Өткенді өлке, өнегелі өмір. – Алматы: Нұрлы Әлем, 2002, - 208 бет.
9. Дәулетов Б. Ел ағасы. – Алматы, «Ол-Жас Баспасы» ЖШС, 2007. – 80 бет.
10. Саламат Мукашев. История в фотографиях: фотоальбом, Составители: члены семьи Саламата Мукашева. Алматы: 2018. – 320 с.